

mitte-sõna kokku- ja lahkukirjutus

Maire Raadik

mitte-sõna puhul lähevad keelenõuküsjate ja -andjate taotlused sageli lahku. Küsijad tahavad teada, kas kirjutada *mitte* järgneva sõnaga kokku või ei, keelenõuandjad püüavad õpetada, kuidas *mitte* kasutamist võimaluse korral vältida. On siiski suur hulk keelendeid, kus *mitte*-sõnale ei ole alternatiivi, mistõttu läheb vaja ka juhatust kokku-lahkukirjutuse asjus. Siinse loo näited pärinevad eesti keele instituudi keelenõuande baasist.

mitte-sõna toimib nii eitussõnana, mis kirjutatakse lahku, kui ka eitav-vastandava eesliitena¹, mis käib järgneva sõnaga kokku. Seega on tähtis ära tunda, kummaga on tegu.

mitte arvestada, mitte järgides

Lauses vormistavad eitust sõnad *ei*, *ära* ja *mitte*. Kaks esimest kuuluvad tegusõna pöördelise vormi juurde, eitussõna *mitte* esineb koos tegusõnade *ma-* ja *da-*tegevusnime ning *des*-vormiga. Nagu kirjutame lahku *ei istu*, *ära arvesta*, nii tuleb kirjutada lahku ka *mitte istuma*, *mitte arvestada*, *mitte avaldada*, *mitte rahuldada*, *mitte alla neelata*, *mitte lahti pakkida*, ahju *mitte üle kütta*, *mitte järgides*.

mitte mingisugune, mitte kuskil

mitte-sõna võib moodustada eitavaid asesõnu (*mitte miski*, *mitte mingisugune*) ja määrsõnu (*mitte kuskil*, *mitte iialgi*), needki kirjutatakse igas vormis lahku. Nt

¹ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 165.

- a) **eitavad asesõnad:** *mitte miski, mitte midagi* väärt maitse, *mitte ühtegi, mitte mingisugune*, ei ole saanud *mitte mingisugust* toetust, *mitte mingisuguselgi* kujul, *mitte mingisugused, mitte mingisuguseidki*
- b) **eitavad mäarsõnad:** *mitte alati, mitte nii väga* terve ratas, pigem rahul kui *mitte rahul*

Nimi-, omadus- või kesksõnale eelnev *mitte* toimib eesliitena (sama moodi nagu *eba-*), andes järgnevale sõnale eitava või vastandliku tähenduse (nt *eluruum – mitteeluruum, ametlik – mitteametlik, töötav – mittetöötav*).

mitteametlik, mittenõuetekohane, mitte-eesti

Omadussõnamoodustuses on *mitte* universaalne eesliide, liitudes nii päris omadussõnadele kui ka omadussõnana esinevatele kesksõnadele (neist tuleb juttu tagapool koos muude kesksõnadega). Mõnd *mitte*-eesliitega omadussõna saab asendada *tu*-liitelise omadussõnaga (*mitterasvane* = rasvatu), mõnes sõnas saab *mitte*- asendada *eba*-liitega (nt *mittetervislik* = ebatervislik). Seesugused alternatiivid on harilikult eesti keelele omasemad väljendusvõimalused kui *mitte*-ühendid.

mitte + omadussõna kirjutatakse alati kokku, seda ei mõjuta ka see, kas omadussõna on lihtsõna või liitsõna. Nt

- a) ***mitte* + lihtomadussõna:** *mittealkohoolne* jook (parem: alkoholita ~ alkoholivaba jook), *mitteametlik, mittebioloogiline* laps², *mitte-elastne, mitteelektriline, mittehalb*, lepingu *mittekohane* täitmine, *mittekorruptiivne, mittemagus, mittemeditiiniline, mittepeamine, mitterasvane* (parem: rasvatu), *mittesoovituslik, mittetervislikud* kommid (parem: ebatervislikud kommid), *mittesõbralik* riik (parem: ebasõbralik riik)
- b) ***mitte* + liitomadussõna:** abikõlblikud ja *mitteabikõlblikud* kulud (parem: abikõlbmatud kulud), *mittenõuetekohane* täitmine, *mitteootuspärane* (parem: ootuspäratu), *mittepõhimõttelist* laadi, *mitte-*

² *Bioloogiline laps* on õigupoolest *lihane laps, mittebioloogiline laps* oleks seega *mittelihane laps*.

tootmisalane, mittesihotstarbeline kulu, mittesissekandekohustuslik (parem: sissekandekohustused), *mittemahepõllumajanduslik*

- c) **mitte + käändumatu omadussõna:** *mitteeesti ~ mitte-eesti* mehed (= mitte-eestlastest mehed), vene keele oskus ja *mittevene* keele oskus (parem: vene keele ja muu keele oskus), *mittelääne* kirjaniikud

mittekandev, mittevõitnud

mitte-liide võib liituda mis tahes kesksõnale, moodustades selle eitava vaste (nt *kandev* ja *mittekandev*, *avatav* ja *mitteavatav*, *võitnud* ja *mittevõitnud*, *arvestatud* ja *mittearvestatud*). *mitte* + kesksõna on mõnikord asendatav *mata*-vormiga (nt *mitteesindatud* = esindamata, *mitteilmunud* = ilmumata jäänud) või *tu*-liitelise omadussõnaga (nt *mittesobiv* = sobimatu) ning mõnikord saab *mitte* asendada *eba*-eesliitega (nt *mitterahuldav* = ebarahuldav; hindena ainult *mitterahuldav*). Nagu juba omadussõnade puhul öeldud, mõjuvad need rööpkeelendid – juhul kui nad on olemas – enamasti loomulikumalt kui *mitte*-sõnad.

mitte-liide kirjutatakse järgneva kesksõnaga kokku ja seda ei mõjuta eelnevad laiendid – nagu nad ei mõjuta ka *eba*-eesliite puhul (nt *mittekuuluv* – avaldamisele *mittekuuluvad* dokumendid, *mittesalliv* – vastuvaidlemist *mittesalliv* toon). Nt

- a) **mitte + v-kesksõna:** kooselus *mitteelav*, looduslikult *mitteesinev*, omakapitaliinvesteeringuid kaasavad ja *mittekaasavad* ettevõtjad, *mittekandev* sein, avalikustamisele *mittekuuluvad* dokumendid (parem: dokumendid, mida ei avalikustata), Euroopa Liitu *mittekuuluvad* riigid, kasutuses *mitteolev* objekt (parem: kasutamata objekt), minust *mitteolenevatel* põhjustel (parem: minust olenevata põhjustel), *mitteootav*, tähelepanu *mittepelgav* lapseootel naine, töösse *mittepuutuva* materjali allalaadimine (või: töösse puutumatu materjali allalaadimine), *mitterahuldav* (parem: ebarahuldav), ütles vastuvaidlemist *mittesallival* toonil, *mittesobiv* (parem: sobimatu, ebasobiv), peensusi *mittetajuvad*, niiskust taluvad ja niiskust *mittetaluvad* põrandad (parem: niiskuskindlad ja

niiskusõrnad põrandad), kasu taotlevad ja *mittetaotlevad* seltsid, *mittetilkuv* (parem: tilkumatu), *mittetöötav*, eeskirjadele *mittevas-tav* nõue

- b) *mitte* + *tav*-kesksõna: *mittearvestatav*, *mitteavatavad* aknad, *mittelaetav*, *mittemuudetavad*, *mittesoovitav* (parem: soovimatu, ebasoovitav)
- c) *mitte* + *nud*-kesksõna: *mitteilmunud* üliõpilane (parem: ilmumata jäänud üliõpilane), kinnisvaramüüki *mittedeclareerinud* maksumaksjad (parem: kinnisvaramüügi deklareerimata jätnud maksumaksjad), *mitteniiskunud* (parem: niiskumata), ravi *mitte-saanud* patsiendid (parem: ravita jäänud patsiendid), lepingu *mittesõlminud* kliendid (parem: lepingu sõlmimata jätnud kliendid), kvaliteedinõuetele *mittevastanud* näidis, *mittevõitnud* piletid (parem: võiduta jäänud ~ võiduta piletid), liiduga *mitteühinenud* riik (või: liiduga *ühinemata* riik)
- d) *mitte* + *tud*-kesksõna: *mitteaktsepteeritud*, *mittearvestatud* töö (parem: arvestamata jäetud ~ arvestamata töö), *mitteesindatud* erakonnad (parem: esindamata erakonnad), ülikooli tegevusega *mitteseotud* vara, lepinguga *mitteseotud* osapooled (parem: lepinguga sidumata pooled)

Raskem on lugu siis, kui kesksõnale ei eelne mitte *mitte*-liide, vaid eitav asesõna (nt *mitte midagi* + ütlev) või kui *mitte* liitub ühend- või väljendtegusõna kesksõnale (nt mitte + *ette nähtud*, mitte + *heaks kiidetud*). Seesugustes ühendites on kokku kolm või enam tüve ja tekib kahtlus, mida kirjutada kokku, mida mitte.

mitterahulolev, mitteettenähtud ~ mitte ette nähtud

Võtame kõigepealt ühend- ja väljendtegusõnad. Nende kesksõnu võib teataval juhul (täiendina, osalt ka öeldistäitena) kirjutada nii kokku kui ka lahku. Osa selliseid kesksõnu käibib liitomadussõnana ja nende kokkukirjutus on võrdlemisi loomulik, olgu *mitte*-liitega või ilma (nt *rahulolev* – *mitterahulolev*, *vastuvõetav* – *mittevastuvõetav*). Mida teha aga siis, kui kesksõna on ka lahku kirjutatud (nt *ette nähtud*, *heaks kiidetud*)?

Kas see lahkukirjutus võib kaasa haarata ka *mitte*-ühendeid (*mitteettenähtud* ~ *mitte ette nähtud*, *mitteheakskiidetud* ~ *mitte heaks kiidetud*)?

mitte-liide on õigupoolest pooleesliide (muutumatu sõna, mis võib esineda ka eesliitena)³ ja tema lahkukirjutus ei näi ses mõttes sugugi võimatu. Tuleb siiski arvestada, et enamik ühend- ja väljendtegasõnade *mitte*-kesksõnu mõjub eesti keeles nagu nii üsna ebaloomulikult olenemata sellest, kas kirjutada kokku või lahku, mistõttu on mõistlik *mitte*-sõna võimaluse korral vältida (parem *heaks kiitmata* ~ *heakskiitmata* projekt või *üle koormamata* ~ *ülekoormamata* inimene kui *mitteheakskiidetud* projekt või *mitteülekoormatud* inimene). Nt

- a) **kokku:** *mitterahulolev* (parem: rahulolematu), *mittevastuvõetav* (parem: vastuvõetamatu), *mittekokkupuutuv*
- b) **kokku või lahku:** *mitteedasijõudnud* ~ *mitte edasi jõudnud* õpilane (või: edasijõudmatu õpilane), *mitteesiletükkivad* ~ *mitte esile tükkivad* inimesed, kasutatakse *mitteettenähtud* ~ *mitte ette nähtud* otstarbel (parem: ei kasutata ette nähtud ~ ettenähtud otstarbel), ületas tänavat selleks *mitteettenähtud* ~ *mitte ette nähtud* kohas (parem: lubamatus kohas või kohas, mis ei ole ~ ei olnud selleks ette nähtud), ajaga *mittekaasaskäivad* ~ *mitte kaasas käivad* isikud, vett *mitteläbilaskvad* ~ *vett mitte läbi laskvad* (parem: vett läbilaskmatud, vettpidavad, veetihedad), inimene peab olema *mitteülekoormatud* ~ *mitte üle koormatud* (parem: inimene ei tohi olla üle koormatud, peab olema üle koormamata), *mitteheakskiidetud* ~ *mitte heaks kiidetud* projekt (parem: heaks kiitmata projekt)

mittemidagiütlev, mitte midagi nägev

On veel selliseid sõnu, mille moodustavad eitav asesõna (*mitte midagi*) koos kesksõnaga (*mitte midagi* + *nägev*, *mitte midagi* + *ütlev*). Omaette tähenduse tekkides sobib kirjutada kokku, nt

³ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 403. <http://www.eki.ee/books/ekk09/>.

mittemidagiütlev inimene (st ilmetu inimene), *mittemidagiütlev* arvamus (st sisutu arvamus), kui aga liitsõnal ja sõnaühendil pole tähenduslikku vahet, võiks kokkukirjutuse kõrval möönda ka lahkukirjutust, nt *mittemidaginägevad* ~ *mitte midagi nägevad* silmad.

mitteesitamine, mittesuitsetaja, mittetarbinu

mitte + *mine-*, *k-*, *ja-*, *nu-*, *tu-*tuletis (või muu tegusõnast saadud käändsõna) kirjutatakse tavapäraselt kokku nagu omaette tähendusega iseseisev sõna (nt *mitteesitamine*, *mittetulek*, *mittesuitsetaja*, *mittetarbinu*). Kokku võib kirjutada neilgi juhtudel, kui tegusõnast saadud käändsõna on liitsõna (nt kaasavõtmine – *mittekaasavõtmine*, heakskiitmine – *mitteheakskiitmine*) või on liitsõna asemel sõnaühend (nt hakkama saamine – *mittehakkamasaamine*). *mitte* + *mine-*vorm või *k-*tuletis on sageli asendatav *mata-*vormi ja verbide *jätma* või *jääma* teonime ühendiga (nt *mittemaksmine* = maksmata jätmine ~ jäämine, *mittekinnipidamine* = kinni pidamata jätmine). Nt

- a) ***mitte* + *mine-*vorm:** menetluse *mittealustamine* (parem: alustamata jätmine), *mitteesitamine* (parem: esitamata jätmine), *mittehüvitamine* (parem: hüvitamata jätmine), *mitteilmumine* (parem: ilmumata jätmine (inimese kohta) või ilmumata jäämine (nt väljaande kohta)), lisakasumi osa jaotamine või *mittejaotamine* (parem: jaotamata jätmine), *mittejärgimisest*, *mittekontrollimine* (parem: kontrollimata jätmine), *mittekuuletumine*, kasutusõiguste perioodilise ülevaatamise *mitteläbiviimine* (parem: .. tegemata jätmine), *mittemaksmine* (parem: maksmata jätmine ~ jäämine), *mittemeeldimine* (või: meeldimata jäämine), *mittemõistmine*, *mitte nõustumine*, *mittepikeandamine* (parem: pikendamata jätmine), *mitterahuldamine* (parem: rahuldamata jätmine), *mittesaavutamine*, *mittetasumine* (parem: tasumata jätmine ~ jäämine), kasvukohtade *mitteteadmimine*, *mittetegelemine*, minu *mittetege mised* (parem: tegematajätmised), *mittevajamine*, *mittetundmine*, nõuete *mittetäitmisel* (parem: nõuete täitmata jätmise korral), *mitteväljumine*; **pikemad:** *mittekaasavõtmine* (parem: kaasa võtmata jätmine), tööajast *mittekinnipidamine*, *mittekättesaamine*,

teatama töö *mitteheakskiitmisest* (parem: heaks kiitmata jätmisest),
vallandati tööga *mittetoimetulemise* tõttu (parem: tööga toime-
tulematuse tõttu), *mitteteadasaamine*, *mittehakkamasaamine*

- b) *mitte* + *k-tuletis*: laagrisse *mittetulek* (parem: laagrisse tulemata jätmise ~ jäämine), valima *mitteminek* (parem: valima minemata jätmise), *mittetoimetulek* (parem: toimetulematus)
- c) *mitte* + *ja-tuletis*: tulust *mittehooliija*, *mittemõistja*, *mittesuitsetajate* liikumine, *mittetarbija*, koosolekule *mittetulijad* (parem: koosolekule tulemata jäänud), *mittetöötaja*
- d) *mitte* + *nu-* või *tu-tuletis*: valimas *mittekäinute* osa rahvastikust (parem: valimas käimata jätnute osa, valimata jätnute osa), *mitteolnu*, *mittetarbinu*, *mittehüvitatu*, *mittetäidetud*
- e) *mitte midagi* + *mine-tuletis*: soovine *mittemidagitegemine* mõjub laste intelligentsile negatiivselt